

KORDÉ ZOLTÁN

KÁROLY RÓBERT SZÉKELY ISPÁNJAI. ADALÉKOK AZ I. KÁROLY ALATTI ARISZTOKRÁCIA TÖRTÉNETÉHEZ

Számos tanulmány és monográfia foglalkozott már Károly Róbertnek a tartományurak ellen folytatott harcával, valamint az őt hol támogató, hol pedig ellene forduló hatalmi csoportosulás (elterjedőben levő szóhasználat szerint: „főúri elit”) összetételével, a fáradságos munkával kiépített „új arisztokrácia” jellegzetességeivel, s egyes tagjaival.¹ E történetnek azonban több lapja még nincs megírva. Az alábbi tanulmány a kérdéskörnek csak egy (bár nem jelentéktelen) szeletével kíván foglalkozni: az I. Károly alatti székely ispánok személyével és tevékenységével. Tekintve, hogy a vajda után a székelyek ispánja viselte Erdély második legnagyobb közjogi méltóságát, a vizsgálat bepillantást nyújthat abba a folyamatba, amely e fontos, országrésznyi terület konszolidációjához vezetett, egyúttal adalékokkal szolgálhat a Károly Róbert által kialakított „új arisztokrácia” megismeréséhez. Korlátozottnak mondható a jelen dolgozat célkitűzése annyiban, hogy a személyi vonatkozásokon túl nem (vagy csak érintőlegesen) foglalkozik a hivatal jellemzőivel, az ebben az időszakban bekövetkezett változásokkal.

Az Árpád-ház kihalását követő években a magyar koronaért folytatott harcok kedveztek a tartományúri hatalom megerősödésének. A zavaros időszak nem hagyta érintetlenül a székely ispáni hivatalt sem, amelyre Erdély nagyhatalmú ura, Kán László tette rá a kezét. Bár arra vonatkozó adattal, hogy ez pontosan mikor történt, nem rendelkezünk, annyi sejtethető, hogy III. András 1301 legelején bekövetkezett halálát követően a vajda nem sokat várhatott hatalmának a királyi jogok és birtokok rovására történő kiterjesztésével. Az utolsó Árpád-házi uralkodóval ugyan nem szállt szembe, a dinasztia kihalását követően azonban tartózkodott attól, hogy bármelyik trónkövetelő mellé álljon, ehelyett inkább tartományurasága megerősítésével foglalatoskodott, majd pedig nyíltan

¹ Az utóbbi évek szakirodalmi terméséből a teljesség igénye nélkül: FÜGEDI ERIK: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp. 1986. (továbbiakban: FÜGEDI 1986.) 182. skk.; KRISTÓ GYULA: Az Anjou-kor háborúi. Bp. 1988. (továbbiakban: KRISTÓ 1988.) passim; ENGEL PÁL: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 1988. 89–146. (továbbiakban: ENGEL 1988.); KORDÉ, ZOLTÁN: La haute noblesse hongroise: l'exemple des comtes des Sicules sous les rois angevins. In: La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du Moyen Âge. (Sajtó alatt. Továbbiakban: KORDÉ 2000.); KRISTÓ GYULA: I. Károly főúri elitje. Századok 1999. 41–62.

fellázadt Károly Róbert ellen.² Valószínű tehát, hogy a tisztség az utolsó Árpád-kori ispán, Fogas Péter szereplését követően rövidesen László vajda birtokába jutott.³

Nincs adatunk arra nézve sem, hogy Kán László miként gyakorolta a méltósággal járó jogköröket és feladatokat. Címei közé nem vette fel a székely ispánét, a teendőket bizonyára valamelyik familiárisa látta el. Azt is csak a szászokkal szembeni magatartásából sejthetjük,⁴ hogy nem lehetett különösebben tekintettel a formálódó székely kiváltságokra sem. A teljes függetlenség kellemes állapota 1310-ben ért véget László vajda számára. Ez év április 8-án Szegeden kénytelen volt ígéretet tenni Károly Róbertnek a korona, valamint a jogtalanul eltulajdonított királyi javak, egyebek mellett a székely ispánság (*comitatum Syculorum*) visszaszolgáltatására.⁵ Az egyezségben foglaltakat, így a Szentkorona visszaadását Kán László teljesítette, Károly Róbert pedig az év vége felé Erdélybe látogatott, hogy a viszonyokat rendezze, s hatalmának — amennyire lehet — érvényt szerezzen.⁶ A vajdával való kapcsolata a továbbiakban kiegyensúlyozottnak volt

² Anjou-kori Oklevéltár. Főszerk.: KRISTÓ GYULA. I–V., VII–IX., XI., XXIII. Bp.–Szeged 1990–1999. (továbbiakban: AKO.) II. 114. sz. KRISTÓ GYULA: Kán László és Erdély. Valóság 1978/11. 83–96. (továbbiakban: KRISTÓ 1978.) 90.

³ Bő nembeli Fogas Péter hivatalviselésére egy 1300. X. 28-ra keltezett oklevél szolgáltatja az utolsó adatot (DL. 34 094.: „*magister Petrus filius comitis Stephani comes Syculorum nostrorum de genere Bev*”; T. SMIČIKLAS: *Codex diplomaticus regni Croatiae et Slavoniae*. VII. Zagabriae 1909. /továbbiakban: SMIČIKLAS VII./ 403.). A diplomát a korábbi kutatás hitelesnek fogadta el, az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke azonban a dátumsor ellentmondása és bizonyos paleográfiai következtetések miatt a XIV. század első felében keletkezett hamisítványnak minősítette azt (BORSA IVÁN: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II/4. Bp. 1987. 4336. sz.). Az oklevél szerint III. András megengedi Péternek, hogy a korábban már odaadományozott Darnóc birtokot feleségének adhassa, akinek jogában áll ezzel belátása szerint rendelkezni („*ipsa domina similiter plenam et meram cuiuspiam uoluerit donandi seu conferendi habeat facultatem; et si sibi placuerit pro se ipsa reseruare, simili modo possit. sev ualeat perpetuo et irreuocabiliter pacifice et quiete possidere*” (SMIČIKLAS VII. 404.). Úgy tűnik, a hamisítást nem annyira a birtokadományozás igazolása, hanem inkább a jogoknak a feleségre történő átruházása motiválta. A hasznélvező feltehetőleg az (akkor már özvegy) asszony volt, a hamisítás talán éppen az ő tudtával történt. Ha ez így van, akkor ez azt jelenti, hogy az oklevél állítólagos dátumakor Fogas Péter még élt és viselte a székely ispáni méltóságot. Sorsáról ezt követően nem tudunk biztosat, valószínűleg „*már régen, 1327 előtt fiörökös nélkül meghalt*” (KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995. /Reprint-kiadás./ 302. Továbbiakban: KARÁCSONYI 1995.)

⁴ László elfoglalta a beszercei és a szebeni ispánságot (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von FRANZ ZIMMERMANN-CARL WERNER I. Hermannstadt 1892 /továbbiakban: US. I./ 296.), a megyesi, selyki és berethalmi szászokat elszakította a szebeni szászoktól (US. I. 315–16.), s más módon is zaklatta őket (US. I. 246–53.). JANITS IVÁN: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. H. é. n. [Bp. 1940.] 21.; KRISTÓ 1978. 89.

⁵ Df. 289 196. (US. I. 295–96.)

⁶ ENGEL 1988. 95., 133., 136.; KRISTÓ GYULA: Erdély 1315-ben. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1996. 333–342. (továbbiakban: KRISTÓ 1996.) 334–35.

mondható,⁷ kétséges azonban, hogy már ekkor sor került volna az uralkodó részéről székely ispán kinevezésére. Bár ezekben az években nincs nyoma a kettejük közötti ellenségeskedésnek, „a helyzet valójában úgy festhetett, hogy Erdélyben a tényleges hatalmat továbbra is Kán László gyakorolta, a király pedig csak elvileg formált jogot erre a területre”.⁸ László Szegeden tett ígéretének, miszerint visszaszolgáltatja a székelyek ispánságát, inkább csak elvi jelentősége volt, az 1310-es évek közepéig nem rendelkezünk ugyanis olyan adattal, amelyik igazolná e méltóság tényleges helyreállítását. Csak 1315. június 27-én kapunk hírt Tomaj nembeli Dénes fia Tamás és István mesterekről, a királyi székelyek ispánjairól (*magister Thomas et Stephanus comites Siculorum nostrorum, filii Dyonisii*), akik arra kérték Károly Róbertet, hogy Lápos nevű örökletes birtokukat, amelyet László volt vajda hatalmaskodva elfoglalt és egészen mostanáig a kezében tartott, juttassa vissza nekik.⁹ Az uralkodó a kérést méltányolta és oklevelében a Losonciak Láposra való birtokjogát megerősítette. Önmagában ez az aktus is jelzi, hogy a király és a Kánok viszonya ekkorra már megváltozott. László vajda (feltételezhetően 1315 elején bekövetkezett) halála¹⁰ után Károly fellépett az atyjuk örökébe lépni kívánó László-fiak ellen. Vajdává Pok nembeli Meggyesi Miklóst nevezte ki,¹¹ s ekkor kerülhetett sor a székely ispáni hivatal betöltésére is a Losonci testvérekkel.¹² Nem valószínű ugyanis, hogy korábban a Kán Lászlóhoz fűződő normalizált, de törekeny kapcsolatot a vajdával ellenséges viszonyban levő méltóságviselők kinevezésével akarta volna megterhelni a király.

Úgy tűnik tehát, hogy közel másfél évtizedes szünet után a székely ispáni hivatal ténylegesen is visszakerült az uralkodó rendelkezési joga alá. Az erdélyi konszolidációra azonban még várni kellett, a Károly király ellen többször is lázadó László-fiak és Majs fia Majs teljes megfékezése még éveket vett igénybe.¹³ A székely ispánságra vonatkozó adatok legközelebb 1319 folyamán bukkannak fel a forrásokban; március 8-

⁷ Amellett, hogy László megtartotta vajdai méltóságát, az uralkodóval való normalizált viszonyra utal az is, hogy 1313. június 22-én Károly Róbert jelenlétében és megerősítésével kerül sor a Kánok és mások közötti birtokcserére: US. I. 310–11. PÓR ANTAL: László erdélyi vajda. (1291–1315.) Rajzok Erdély múltjából a középkorban. Erdélyi Múzeum 1891. 474–75.; KRISTÓ 1996. 335.

⁸ PETROVICS ISTVÁN in: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Bp. 1994. (továbbiakban: KMTL.) 397.

⁹ DL. 29 995.: „*terra Lupus vocata, in comitatu de Zonuk existens, cum aurifodina et omnibus ad ipsam pertinentibus... ipsorum esset et fuisset hereditaria, sed per Ladizlaum quondam woyuodam Transsiluanum usque modo potentialiter occupata extitisset et detenta*” (VARJÚ ELEMÉR—IVÁNYI BÉLA: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez. I. Bp. 1908. (továbbiakban: BÁNFFY I.) 42.

¹⁰ PETROVICS ISTVÁN in: KMTL. 193.; KRISTÓ 1996. 336–38. Más felfogás szerint viszont „a vajda, bár életben volt, ekkoriban már nem szereplője az eseményeknek; talán öregkori betegség tette cselekvésképtelenné” (ENGEL 1988. 111.). L. még: KÖPECZI BÉLA (főszerk.): Erdély története három kötetben. I. Bp. 1986. 321.

¹¹ Első említése 1315. VIII. 1-én: AKO. IV. 131. sz.

¹² ENGEL 1988. 111.

¹³ ENGEL 1988. 111–12., 115., 117–18., 124–25., 129.; KRISTÓ 1988. 45., 49., 56–7., 60–1.

án Losonci Tamás (aki ekkor már egyedül viseli a címet¹⁴) az Erdélyi Káptalan előtt tiltja Majs fia Ellöst Bonyha (*Bohna*) birtok — amely Tamás és testvérei tulajdona — elidegenítésétől. Az oklevél külön érdekessége, hogy először történik említés a székely ispán altisztjéről: Losonci Tamás officialisa révén, az Aranyos menti székelyek közül való Renold által adja elő tiltakozását a káptalannak („*per Renoldum comitem officialem suum de Siculis de iuxta Aranyas protestatus est coram nobis*”).¹⁵ Egy másik tisztviselőről esik szó a december 13-án írott levélben (amely az első ránk maradt székely ispáni oklevél): Tamás Balázs mentői várnagyot és telegdi albirót (*magistrum Blasium dilectum et fidelum nostrum, castellanum de Menteu, necnon viceiudicem nostrum de Tylegd*) bizza meg avval, hogy a Dénes-fiak birtokmegosztását illetően urát az Erdélyi Káptalan előtt képviselje.¹⁶ Az ispán tehát az aranyosi székelyek közül való, valamint a telegdiek fölött ítélkező officialisokkal rendelkezett, oklevelét pedig az Aranyos-szék területén levő Felvincen állította ki (amelynek birtokjoga egyébként hamarosan elke- seredett vita tárgyát képezte az esztergomi káptalan és az aranyosi székelyek között¹⁷). Mindez egyértelműen arra utal, hogy 1319-re már — a megelőző évek bizonytalan erdélyi viszonyai és a még végérvényesen el nem fojtott felkelések ellenére is — a székely ispáni méltóság helyzete némileg stabilizálódott, a királyhoz hű tisztviselő ki- építette hatalmát, s ténylegesen gyakorolta a hivatalhoz kapcsolódó jogköröket.

Bizonyára részt vettek a Losonciak a sok kellemetlenséget okozó Majs fia Majs leverésében is.¹⁸ Károly Róbert 1320. március 25-én kelt oklevele tudósít (hivatali címét említetlenül hagyva) Dénes fia Istvánnak Majssal vívott győztes Bonchidai csatájáról.¹⁹ Erdély teljes pacifikálása, a Kán-fiak erejének a végleges megtörése azonban csak 1321- ben következett be. Károly Róbert júliusban új vajdát nevezett ki, a tisztséget több mint

¹⁴ „*Thomas filius quondam Dionysii palatini comes Siculorum*” (US. I. 338.). Testvérét, Istvánt, akivel 1315-ben közösen viselték a méltóságot, 1319. XII. 12-én és 13-án csak „magister” címmel il- letik: BÁNFFY I. 46., 47. A méltóság történetében ez az első példa arra az — egyébként meglehetősen elterjedt — gyakorlatra, hogy egy báró testvérével (testvéreivel) közösen viseli a hivatalt (a honort). A honorra vonatkozóan I. ENGEL PÁL: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kor- mányzati rendszeréről. Századok 1982. 893. KARÁCSONYI JÁNOS szerint Losonci Tamás 1318-ban Bereg megye ispánja volt (KARÁCSONYI 1995. 1019.), ez azonban tévedés, a tisztséget ekkoriban Dénes fia Jánki Tamás töltötte be. (ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (továbbiakban: ENGEL 1996) I. 109., II. 113.).

¹⁵ US. I. 338.

¹⁶ BÁNFFY I. 47. XLVIII. sz. A káptalan XII. 14-ei átiró oklevele „*magistro Blasio officiali magistri Thomae comitis Syculorum*”-ként említi Balázst (uo. 47. XLIX. sz.).

¹⁷ AKO. XI. 257., 270., 385., 389. sz.

¹⁸ A Majssal való leszámolást KRISTÓ GYULA 1319-re, ENGEL PÁL viszont 1320 elejére teszi (KRISTÓ 1988. 56.; ENGEL 1988. 129.).

¹⁹ „*cum Moys filius Moys dampnate memorie emulus et infidelis noster in Bonchyda cum magistro Stephano filio Dyonisii fideli nostro, in contemptum nostre regie corone conflictum et bellum execrabile presumptione temeraria habuisset...ubi ipse magister Stephanus victoriam obtinuit et tri- umphum laudabilem reportavit*” (Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania. I–XII. București 1953–1985. /továbbiakban: DPIR./ I. 428.).

20 éven át betöltő, nagyívű pályát befutó Kacsics nembeli Szécsényi Tamást, aki novemberre már meg is oldotta a feladatot, megszerezve Kán László fiainak utolsó várát, Csicsót.²⁰ A hadjáratban a vajda mellett részt vett unokatestvére, Kacsics nembeli Mihály fia Simon is, aki november 1-jén Tamással együtt szavatosságot vállalt a Csicsót átadó Emich fia Miklós várnaggyal kötött egyezséget illetően.²¹

Simon (Kacsics nembeli Mihály fia) rokonsága sok más tagjához hasonlóan Csák Mátét támogatta, s csak 1317-ben állt át Károly Róbert táborába. Az irányváltás gyümölcsözőnek bizonyult, jutalma egyebek mellett a krassói és mezősomlyói ispánság elnyerése volt.²² Az Erdélyi Káptalan 1320. március 26-i oklevele medgyesi ispánként említi, 1321. július 25-én és november 1-jén pedig méltósága nélkül szerepel a forrásokban.²³ Ugyanebből az évből való — csak LÁZÁR MIKLÓS említéséből ismert — adat szerint székely és beszercei ispán volt.²⁴ Amennyiben ez megfelel a valóságnak, akkor Kacsics nembeli Simon székely ispánná történő kinevezését minden valószínűség szerint összefüggésbe hozhatjuk Szécsényi Tamás vajdává emelkedésével. Az unokafivérek már korábban is láttak el közösen diplomáciai feladatot: az 1317 végén megözvegyült király őket küldte el Luxemburg János prágai udvarába, hogy a cseh uralkodó húgai közül új feleséget válasszanak számára.²⁵ Amikor 1321-ben sor került új erdélyi vajda kinevezésére, Károly Róbert szükségesnek tarthatta — bizonyára Szécsényi Tamásnak a kérésére —, hogy a tartomány második legjelentősebb tisztsége az új méltóságviselővel szorosan együttműködő, vele jó kapcsolatban levő ember kezébe kerüljön.

²⁰ Szécsényi Tamás vajdaként történő első említése: 1321. VII. 25. (DL. 2049.). Pályafutására: WERTNER MÓR: Szécsényi Tamás erdélyi vajda. Erdélyi Múzeum 1893. 119–134.; KARÁCSONYI 1995. 720–22.; KIS BÁLINT: Erdély régi családai. (A Zéchéniek, Gerébek s még némely velök egy törzsi család.) Turul 1911. (29) (továbbiakban: KIS 1911.) 95–100. Erdélyi konszolidációjában játszott szerepére: VARGA TIBOR RÓBERT: Szécsényi Tamás erdélyi vajdai tevékenysége (Adalék Erdély Károly Róbert alatti konszolidációjához). Medievalisztikai szakdolgozat. Szeged 1999. Az 1321. évi erdélyi harcokra: ENGEL 1988. 129.

²¹ DL. 29 422.: „*Supremo assumimus et assumimus praedicta omnia et singula praemissorum cum Domino nostro rege confirmandum et tenendum Comiti Nicolao — fide nostra et fide Magistri Simonis, filii Michaelis*” (FEJÉR, GEORGIVS: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844. /továbbiakban: FCD./ VIII/2. 318.). ENGEL 1988. 129.

²² 1317. VI. 24-ei oklevél szerint még a tartományúr szolgálatában áll (*Nos Matheus palatinus notum facimus...quod ad instanciam...magistri Symonis, filij Michaelis*: KNAUZ, FERDINANDUS DEDEK, LUDOVICUS CRESCENS: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Strigonii 1874–1924. (továbbiakban: MES.) II. 748. 1319. IV. 13-án azonban már Károly Róbert krassói ispánja (*Nos magister Symon Comes de Kraso*: NAGY IMRE—TASNÁDI NAGY GYULA: Anjoukori Okmánytár. I–VII. Bp. 1878–1920. /továbbiakban: AO./ I. 512.), V. 13-án pedig krassói és somlyói ispánnak címzik: „*magister Symon filius Mychaelis Comes de Sumlou et de Karasou*” (AO. II. 516.). Simon átállása: KARÁCSONYI 1995. 723.; KIS 1911. 145.; ENGEL 1988. 120–1.

²³ 1320. III. 26.: „*vir magister Symon filius Mychaelis comes de Medyes*” (US. I. 345.); 1321. VII. 25.: DL. 2049.; XI. 1.: DL. 29 422.

²⁴ LÁZÁR MIKLÓS: Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Századok 1880. 734.

²⁵ ENGEL 1988. 125–6.

A választás helyességét az elért eredmények egyelőre igazolták. A keleti országrész helyzetét sikerült normalizálni, így Tamás vajda 1322 áprilisában András erdélyi püspök, és az unokatestvérének (*fratris nostri*) nevezett Simon székely ispán társaságában közgyűlést tarthatott Keresztesen a tartomány nemesei, valamint a székelyek és a szászok részvételével.²⁶ Ugyanebben az esztendőben, egy májusban kiadott és júliusban megerősített oklevelében a király hű szolgálatai elismeréseképpen Simon székely, beszercei és mezősomlyói ispánnak adományozta az örökös nélkül elhunyt Kökényes-Radnót nembeli Radnótnak (a kedvezményezett sógorának) a birtokait.²⁷ A rendelkezésünkre álló gyér adatok szerint Kacsics Simon 1327/28-ig viselhetette méltóságát.²⁸ Hivatali működésére egy 1327. június 4-én kelt oklevél szolgáltatja az utolsó konkrét adatot. A Köcski Sándor országbíró vezetése alatt álló bíróság tagjaként hivatalához szorosan kapcsolódó, székely vonatkozású ügyben szerepelt Simon. A király

²⁶ DF. 278741: „*ex consilio venerandi patris domini Andree dei et apostolicæ sedis gratia episcopi Transilvani et capituli loci eiusdem, magistri Simonis comitis Siculorum fratris nostri et nobilium totius partis Transsilvanæ de septem comitatibus Siculorum pariter et Saxonum consiliis et suasionibus interiectis, anno domini MOCCCO vicesimo secundo, in octavis Pascae, in loco Kereztsu vocato congregationem generalem habuissimus*” (US. I. 363.).

²⁷ A Zsigmond király 1428. VII. 6-i diplomájában tartalmi átiratban fennmaradt oklevél szerint Károly király „*pro fidelibus servitiis quondam nobilis et magnifici viri magistri Symonis filii Michaelis comitis Siculorum ac de Bezthercze et de Mezewsomlyo...universas possessiones quondam comitis Rednoldi filii Johannis filii Kwkenes ut hominis absque heredum solatio decedentis...contulisset possidendas*”: (US. I. 360–1.).

²⁸ Nem igazolható Szécsényi Tamás székely ispánsága, amellyel a régebbi kutatás egy része 1322-től számolt. A feltételezésre okot adó diploma latin nyelvű kivonatát FEJÉR GYÖRGY közölte CORNIDES alapján (FCD. VIII/2. 395.). Eszerint „*Thomae Vajuodæ, ac Siculorum Comitis litteræ, quarum tenore possessionem Runda in Comitibus regni Magistro Gegus, filio Nicolai, et Iacobo fratri suo adiudicat*”. A kételyt nemcsak az okozta, hogy az oklevél eredetije nem maradt fenn, hanem gyanút ébreszt az is, hogy 1322-ben több irat is bizonyítja Kacsics nb. Simon hivatalviselését, Tamás vajda székely ispáni tisztjére viszont egyetlen más adatunk sincs. Amennyiben nem egyszerű hamisítványról van szó, akkor elírásra gondolhatunk, illetve arra, hogy a regeszta készítője félreérthetően fogalmazott, s az eredetiben nem a vajda székely ispáni méltóságáról történt említés, hanem Szécsényi Tamás és a székelyek ispánja együtt intézkedett az ügyben. Simon hivatalviselése folyamatosságára látszik utalni XXII. János pápa 1325. november 2-án kiadott diplomája. Az oklevél nehezen értelmezhető tartalmi kivonatban maradt csak fenn (Reg. Vat. 80, ep. 529, ff. 194^r). Eszerint az egyházfő „*Dilecto filio Symoni Magistro Aymonis Comitis Siculorum Ungarie, Preposito ecclesie Dimisiensis Strigoniensis diocesis providetur ex consideratione pre primis Clementie Regine Francie et Navarre, cuius Capellanus et familiaris existit, de beneficio ad collationem Archiepiscopi Strigoniensis pertinente*” (A. THEINER: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. Romæ 1859. 504.; l. még: G. MOLLAT: *Jean XXII (1316–1334). Lettres communes* VI. Paris. 1912. 32–3.). Aymon nevű székely ispánra semmilyen adat sem utal, így a névet elírásnak kell tartanunk (hasonlóképpen: AKO. IX. 504. sz.), ami a pápai regeszták készítőjének tévedése nyomán keletkezett az eredeti *Symon*ból. A pápai adományt tehát leginkább úgy lehet értelmezni, hogy az (Kacsics) Simon székely ispán hasonló nevű fiát illette. Bár a kutatás eddig e fiával nem számolt (vö. KARÁCSONYI 1995. 722. skk.), nincs azonban olyan súlyos indok, amely alapján el kellene vetnünk e magyarázatot (WERTNER MÓR is Simonra vonatkoztatja az adatot: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár /továbbiakban: TT./ 1907. 63.).

külön parancsára Visegrádon összeült bárók és egyháznagyok az esztergomi káptalan és az Aranyos menti kézdi székelyek (*Siculos de Kyzd, iuxta Aranas existentes*) között Felvinc ügyében évek óta zajló per végére tettek pontot, a káptalannak ítélve a vitatott birtokot.²⁹

Ezt követően Kacsics Simon élete újabb fordulatot vett. Hogy mi történt, arra csak későbbi utalásokból lehet következtetni. Károly király 1338. február 9-i okleveléből értesülünk arról, hogy a Belső-Szolnok megyében levő Róna birtok korábban királyi adomány révén Mihály fia Simon akkori székely ispán tulajdonába került, súlyos gaztettei miatt azonban bírói úton átszállt Tamás vajda kezére.³⁰ Nem tudjuk pontosan, hogy a súlyos gaztettek (*gravium delictorum*) kifejezés pontosan mire vonatkozik, csak sejthető, hogy a király elleni megmozdulásról volt szó, ami birtokelkobzással járt. Az eseményre 1327. június 4-ét követően kerülhetett sor, korábban nincs nyoma annak, hogy Simon összeütközésbe került volna Károly Róberttel. Több mint egy évvel később azonban már nem ő, hanem Hermány nembeli Lack viseli a székely ispáni méltóságot.³¹ Feltehetőleg e két dátum között került sor arra az eseményre, amely Kacsics Simon kegyvesztéséhez és hivataltól való megfosztásához vezetett. A méltóság történetében a személycsere egy új korszak kezdetét is jelentette. Végleg lezárult a Károly királlyal szembeforduló tisztviselők kora, s az uralkodóhoz feltétlenül hű ember kezébe került a hivatal, akit a későbbiekben hasonló beállítottságú utódai követtek a tisztségben.

Hermány nembeli Lack előéletéről nagyon keveset tudunk. Olyan nemzetségből származott, melynek tagjai Károly Róbert koráig nem játszottak fontos szerepet az országos politikában. A vele ismeretlen rokonsági fokban levő Hermány nembeli Lampert volt az első, aki magas méltóságra emelkedett: 1312–1324 között az országbírói tisztelet töltötte be.³² Lack talán Károly Róbert temesvári tartózkodása során került közelebbi kapcsolatba az uralkodóval.³³ 1323-ban már az előkelők között tűnik fel: pecsétjével is megerősítette a Károly és Frigyes német király közötti egyezséget.³⁴ Legidősebb fia, István 1326-ban lett lovászmester, ami arra utal, hogy a székely ispáni

²⁹ DF. 238 226.: A felek képviselői 1327. V. 1-én megjelentek az országbíró, a bárók és a prelátusok előtt: „*ex regia speciali permissione coram nobis, necnon coram quibusdam prelatibus, barronibus ac nobilibus regni ad id de speciali mandato regio deputatis, comparantibus et constitutis...Nos igitur, unacum...magistro Symone comite Siculorum, necnon cum aliis regni nobilibus, qui tunc interesse poterant ex regio edicto*” hoztak ítéletet (MES. III. 111–2.)

³⁰ „*possessionem Rona nominatam...ad Simonem filium Michaelis tunc comitem siculorum et de Biztricia regia nostra donacione mediante translatam, que pretextu gravium delictorum eiusdem comitis Simonis ad manus...Thome voyvode tamquam iuducis ordinarii...devoluta fore dinoscitur*” (AO. III. 470.). L. még Károly Róbert 1339-i oklevelét: „*quandam possessionem...Rona vocatam...per...Thomam woyvodam a Simone filio Michaelis ordine iudiciario optentam*” (AO. III. 613.).

³¹ DF. 257 972.: „*Ladizlaus comés Sycolorum*”.

³² FÜGEDI 1986. 235–6., 238.; ENGEL 1996. I. 6.

³³ KARÁCSONYI 1887. 8–9.

³⁴ KARÁCSONYI 1995. 625.; FÜGEDI 1986. 238.

tisztet két évvel később elnyerő Lack már nem tartozott a méltóságviselők fiatalabb generációjához.³⁵

A székelység legfőbb előjárójaként elsőként 1328. szeptember 21-én szerepel, a Károly Róbert és Frigyes német király, valamint ennek testvérei között létrejött békeszerződésben, a tanúságtevő előkelők sorában (akik között egyébként ott található fia, István lovászmester is).³⁶ Az utolsó oklevél, amely még e tisztség viselőjeként említi, 1343. V. 2-án kelt.³⁷ Mintegy másfél évtizednyi székelypánti tevékenykedése mellett Lack más tisztségeket is betöltött: 1343. évi oklevél brassói, más források beszercei, csanádi és medgyesi ispánként említik, 1336-ban kiadott diplomájában pedig a Rába és a Rábca között levő királyi had vezérének, illetve kapitányának címezte magát (*princeps seu capitaneus exercitus domini regis inter fluvios Raba et Rapcha existentium*).³⁸ A rá vonatkozó források elsősorban olyan jellegű tevékenységéről őriztek meg adatokat, ami nem kapcsolódott szorosan a székelységhez: a már említett tanúsorban való szereplései, illetve hadvezéri tevékenysége mellett az országnagyok között látjuk, amint Visegrádon birtokügyben ítélt, a király meghatalmazottjaként (*procurator*) birtokcsere lebonyolításában vesz részt, mint beszercei ispán az uralkodó parancsára védelmébe veszi Henul Jánost és a fiát birtokaikkal együtt, magánemberként a megölt fiának, Imre vérdíjának a megfizetésével kapcsolatos aktusokban tűnik fel, fiaival együtt birtokadományban részesíti a gyulafehérvári káptalant, de hírt kapunk erőszakos birtokfoglalásairól is.³⁹

Lack székelypánti ispánként betöltött szerepéről jóval kevesebb adat maradt fenn. Nála tűnik fel elsőként a már bevettnek mondható „*comes Siculorum*” titulus mellett a „*comes trium generum Siculorum*” címzés; a vitákra alkalmat adó kitétel nagy valószínűséggel

³⁵ ENGEL PÁL in: KMTL. 391.; KARÁCSONYI JÁNOS: A Laczkfyak története. Történelmi és Régészeti Értesítő 1887. I. Füzet 9. Lackra és családjára I. még: LÁZÁR MIKLÓS: A két Laczk család eredete. Turul 1884. (2) 110–117. (továbbiakban: LÁZÁR 1884.); ENGEL PÁL: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: BEKE LÁSZLÓ—MAROSI ERNŐ—WEHLI TÜNDE (szerk.): Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. Bp. 1987. 427–30.

³⁶ Df. 257 972.: „*Ladizlaus comes Syculorum*”, „*Stephanus magister agasonum*”

³⁷ Dl. 29 673. (LÁZÁR 1884. 111.)

³⁸ Brassói ispánságára vonatkozó adat: 1343. I. 13.: DL. 3553. (NAGY 1889. I. 197.). Beszercei ispánként történő első és utolsó említése: 1334. I. 13.: DL. 62 690. (US. I. 459.); 1339. IX. 15.: Df. 277 288. (US. I. 500.). Csanádi ispánként: 1336. VII. 22.: Df. 257 741. (DPIR. III. 587.); 1339. IX. 24.: Df. 257 475. (TT. 84.). Medgyesi ispánként: 1339. IX. 15.: Df. 277 288. (US. I. 500.); 1340. VI. 17.: Df. 257 477 (TT. 85.). Hadsereg vezérének való említése: 1336. VII. 22.: Df. 257 741. (DPIR. III. 587.).

³⁹ Országnagyokkal való ítélezés: DL. 2632. (AO. II. 468/408. sz.); királyi *procurator*: AO. II. 394/348. sz.; Henul János és fia védelme: DL. 62 690. (US. I. 459/505. sz.), US. I. 460/506. sz.), US. I. 461/508. sz., US. I. 485/534. sz., 486/535. sz. Fia megölésével és a vérdíjjal kapcsolatos oklevelek: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. Pest (továbbiakban: ZO.). 464/448. sz., 490/471. sz., 492/473. sz., 493/475. sz., 496/476. sz., 499/480. sz., 500/481. sz., 506/486. sz., 508/489. sz. A gyulafehérvári káptalan számára tett birtokadomány: Df. 277 288. (US. I. 500/550. sz.); erőszakos birtokfoglalások: DL. 29 673. (LÁZÁR 1884. 111.), DL. 29 686. (AO. V. 439/273. sz.), DL. 4289. (AO. V. 593/368. sz.).

a székelység körében formálódó három társadalmi réteget jelöli.⁴⁰ Nevezik azonban „*iudex Siculorum*”-nak is, ami a székely ispáni tisztnek a katonai mellett egy másik szerepkörére, az igazságszolgáltatóra utal.⁴¹ Említés történik még Lack servienséről, illetve officialisáról, Tiborc fia Lászlóról is.⁴² A székelység katonai vezetőjeként végzett tevékenységéről csak közvetett adatok alapján lehet némi képet alkotni. A gyulafehérvári káptalan 1351. március 30-i oklevele tudósít arról, hogy abban az időben, amikor Károly király Havasalföldre ment haderejével, Lack akkori székely ispán hatalmaskodva elfoglalta a Péterfalvaiak birtokát.⁴³ A székely ispán tehát — minden bizonnyal a fennhatósága alá tartozó népesség katonai erejével együtt — részt vett Károly Róbert 1330. évi, súlyos vereséggel végződő havasalföldi hadjáratában. Hasonlóképpen csak következtetni lehet arra, hogy Lack 1336. évi — fentebb már idézett — hadvezéri tevékenysége kiterjedhetett az osztrák háborúban részt vevő székely csapatokra is.

Károly Róbert korából tehát (nem számítva a tisztséget bitorló Kán Lászlót) összesen négy székely ispánt ismerünk: Tomaj nembeli Losonci Tamást és Istvánt, Kacsics nembeli Simont, valamint Hermány nembeli Lackot. Mivel a Losonci testvérek egyszerre töltötték be a hivatalt, valójában három, egymást követő tisztségviselővel számolhatunk. Az 1315–1342 közötti több mint negyed évszázad alatt az uralkodó két esetben változtatott korábbi döntésén. 1321-ben Losonci Tamás leváltását és Kacsics Simon kinevezését nem kegyvesztés okozta: a királyt bizonyára az a — korábban már említett — törekvés vezérelte, hogy a kiélezett erdélyi helyzetben olyan személy töltsen be a hivatalt, aki szoros, jó kapcsolatban van az új vajdával, Szécsényi Tamással, s akiről feltételezni lehetett, hogy eredményesen vesz részt a terület pacifikálásában. Simon éveken át meg is felelt az elvárásoknak, a királlyal való szembefordulása azonban újabb váltásra kényszerítette az uralkodót. Hermány nembeli Lack tisztségére emelése minden szempontból jó választásnak bizonyult, vele végre befejeződhetett a hivatalnak, s ezen keresztül Erdélynek a konszolidációja. Szemmel látható Károly Róbertnek az az igyekezete, hogy a terület két fő hatalmassága, a vajda és a székely ispán hivatala és személye vonatkozásában az állandóság és a kiszámíthatóság uralkodjék. E célt végül is Szécsényi Tamás és Lack segítségével tudta megvalósítani, s ezáltal biztosítani az országrésznyi tartomány hűségét és nyugalalmát. E hosszú folyamatban fontos szerep

⁴⁰ 1339. VII. 22.: DF. 257 741. (DPIR. 587.), 1339. IX. 15.: DF. 277 288. (US. I. 500.): Értelmezésére: KORDÉ ZOLTÁN: A székelyek eredete és kiváltságolásuk története a XIV. század elejéig. Szeged 1996. [Kézirat] 170–71.

⁴¹ 1336. IX. 15.: DL. 76 540. (ZO. I. 499.), 1343. V. 2.: DL. 29 673. (LÁZÁR 1884. 111.).

⁴² 1339. V. 25.: „*Comes ladislaus filius Tyburcy serviens magistri Ladislai Comitis Siculorum*” DF. 257 474. (TT. 1888. 82.); DF. 257 476. (uo. 83); 1339. IX. 24.: DF. 257 475. (uo. 84.); 1340. VI. 15.: DF. 257 477.: „*ladislaus crispus serviens et officialis magistri ladislai Comitis Siculorum*” (uo. 85.).

⁴³ DL. 29 686.: „*Eo tempore quo dominus rex Karolus pie recordationis ad partes Transalpinas cum suo iverat exercitu, magister Lach tunc temporis comes siculorum, quandam particulam terre ad ipsam possessionem eorum Peturfolva pertinentem...potencialiter occupasset*” (AO. V. 439.).

jutott a székely ispánnak, s úgy tűnik, hogy a méltóság súlya növekedett az Árpád-kori előzményekhez képest.⁴⁴

Ami a tisztségviselők származását, családi hátterét illeti, azt lehet mondani, hogy közöttük a Károly Róbert-féle új arisztokrácia szinte minden rétege képviselve volt.⁴⁵ Losonci Tamás és István a nagymúltú Tomaj nemzetségből származtak; ősük fontos szerepet töltöttek be az ország életében már a XIII. századtól kezdődően. A nemzetség, s a belőle fakadó Losonci család tagjai azonban nem építettek ki tartományúri hatalmat, sőt az I. Károlyt támogató testvérek birtokait Kán László jogtalanul lefoglalta.⁴⁶ Simon szintén jeles nemzetségből, a Kacsics nemből származott, azonban a Losonciakkal ellentétben az 1310-es évek második feléig Károly Róberttel szemben Csák Mátét támogatta, s csak ezt követően állt át a király oldalára.⁴⁷ A csoportban Hermány nembeli Lack tekinthető az igazi „parvenü”-nek: szerény társadalmi állású nemzetsége korábban – egyetlen, kortárs rokonától eltekintve – nem büszkélkedhetett országos méltóságviselővel. Maga Lack is java korabeli ember volt már, amikor az országos politika színpadán megjelent.⁴⁸ Bár Károly Róbert székely ispánjai különböző környezetből érkeztek, s eltérő úton jutottak el hivatalukhoz (valamint az Anjou-kor hatalmi elitjét jelentő új arisztokráciába), közös vonása pályafutásuknak, hogy a székely ispáni méltóság karrierjük csúcspontját jelentette.⁴⁹ A hivatal birtokában, önnön és családjuk szerencséjét kovácsolva jelentősen hozzájárultak Erdély és az ország konszolidációjához, a királyság „újraegyesítéséhez”, az Anjou-kori felemelkedés megalapozásához.

⁴⁴ A gyér forrásadottságokkal rendelkező Árpád-kori előzményekre: KORDÉ 2000.

⁴⁵ Az új arisztokrácia összetételére vonatkozóan FÜGEDI ERIK által felállított csoportokra: FÜGEDI 1986. 230. skk.

⁴⁶ KARÁCSONYI 1995. 1014–1027; ALMÁSI TIBOR in: KMTL. 414.

⁴⁷ A Kacsics nemre és Simonra: KARÁCSONYI 1995. 719–733.; KIS BÁLINT: Erdély régi családai. 1911 (29) 92. skk.; SEBŐK FERENC, in: KMTL. 312.

⁴⁸ Lackra és nemzetségére a 35. sz. jegyzetben idézett munkákon kívül még I. KARÁCSONYI 1995. 617. skk.

⁴⁹ E szempontból Losonci István sem jelent kivételt, bár 1342–1349 között szörényi bán volt (ENGEL 1996. I. 32.).

Zoltán Kordé

THE SZEKLER REEVES OF CHARLES ROBERT.
DATA TO THE HISTORY OF ARISTOCRACY DURING
THE REIGN OF CHARLES I

The study deals with those persons who were Szekler comites under Charles Robert: Tamás Losonci and István Losonci from the clan of Tomaj, Simon from the clan of Kacsics and Lack from the clan of Hermány. Following the rule of László Kán in Transylvania the king appointed first in 1315 his own Szekler reeve, the Losonci brothers. By their activity this office was strengthened, but the pacification of Transylvania had not been achieved yet. The latter goal had been realized by Tamás Szécsi, vojevoda of Transylvania (appointed in 1321) and his relative, Simon of Kacsics, the Szekler reeve. Both had great role in the consolidation of Transylvania. Then Simon rebelled against the ruler in 1327/1328, so he lost his office and property. His successor was Lack of Hermány, who served faithfully the king and together with Tamás Szécsi secured the territory and the loyalty of the Szeklers.

The Szekler reeves of Charles Robert came from the „new aristocracy” and together with Tamás Szécsi — who was the vojevoda of Transylvania for more than twenty years — secured the consolidation of this important territory. It seems, that Charles Robert tried to appoint officers, who were able to cooperate adequately with the vojevoda and to win the sympathy of the Szeklers. In this respect Lack was the most successful among them supporting Charles Robert's rule over the country.